

än mer närgången och detaljerad performance-analys av ceremonierna och ritualerna kring broarna och museet, inspirerad av t.ex. Victor Turner och Richard Schechner, hade kunnat fungera ypperligt. En sådan analys skulle ha kunnat utgå från de många timmar av videospelningar som författaren gjort, inspelningar som nu får tjäna mer som legitimation och verifikation i bakgrunden. Jag hade också gärna sett en tydligare och mer utarbetad teoretisk diskussion av resultaten, särskilt relationen mellan minne och glömska, och mellan minne och minnets representationer. Gott om empiriskt material, en del av det brännande hett, finns som underlag för en sådan diskussion.

Men jag är ändå rätt nöjd med vad jag faktiskt får. För det är en avhandling som har en hel del att lära oss om hur minnen och monument kan brukas och missbrukas, och hur minnen alltid utgår från och skapar glömska. Den har också en hel del att lära oss om hur minne och glömska aktiveras och brukas i krig och inte minst i efterkrigstidens vardagar, fyllda av sår, förlust och ibland också hat. Därtill har avhandlingen också något att lära oss om mod. För det krävs mod att ge sig ut i ett så komplicerat akademiskt landskap som det om minne, monument och kulturarv. Det krävs mod att göra det i ett så minerat landskap som det post-jugoslaviska Bosnien och Hercegovina. Det krävs mod också att göra det som bosnienserb, mod att konfrontera inte bara allt det man kan möta i ett sådant upphettat fält, utan också mod att konfrontera sig själv. Och inte minst krävs det mod att göra det på svenska, på ett svenskt universitet och i ett ämne som så länge ägnat sig så mycket just åt det svenska.

Owe Ronström, Visby

Klas Ramberg: *Konstruktionen av framtidens stad. Arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i Sverige 1989–2003*. Hemmavid förlag, Stockholm 2012. 272 s., ill. English summary. ISBN 978-91-637-1770-3.

Förhållandet mellan människor och rum är det övergripande problem som Klas Ramberg ägnar sin avhandling; framförallt gäller det fysiska rum, bostäder och stadsdelar, alltså rum som låter sig planeras och uppföras – konstrueras. Länge skedde detta i Sverige som del av det moderna projektet, men med kritiken av detta artikulerades andra ideal. Den stad och bostad som gör anspråk på att ersätta modernismens konstruktioner, samt deras

värden och relationer, vill Klas Ramberg frilägga i sin avhandling. Uppgiften görs hanterlig genom att avgränsa undersökningen till arkitektävlingar. I dem blir diskussionen om framtidens stad och bostad åtkomlig eftersom den förs i både ord och bild. Där görs kontraktet om framtidens stad och bostad upp, menar Ramberg, som särskilt har undersökt fem tävlingar under åren 1989–2003: Ladugårdsängen i Örebro, Stumholmen i Karlskrona, Skeppsviken i Uddevalla, Dragonfältet i Umeå samt Mariehäll i Stockholm.

Avhandlingens syfte är ”att visa vilka värden som styr de visioner som arkitekter (och andra medverkande) uttrycker i arkitektävlingar om bostäder och stadsdelar i fem olika svenska städer mellan åren 1989 och 2003”. Det visionära – formulerat i ord och bild – blir därvid centralt, men också juryns motivering till sitt val. Närmare bestämt undersöker Ramberg fyra delfrågor: 1. Vilka förändringar – eller översättningar – sker under tävlingsprocessen? Premieras vad som efterfrågas i programmet eller någonting annat? 2. Av vad sätts framtidens bostäder och stadsdelar samman? Denna fråga om element och deras relationer handlar om både den fysiska miljön och dess tänkta människor. 3. Vad är det för kvaliteter som man utgår från då man föreslår och värderar framtidens stadsdelar och bostäder? 4. Vilket slags urbanitet ligger i de värden och ideal som premieras? De två första frågorna om översättning och sammansättning kommer direkt från Latours teoretiska program. Mer allmänt är avhandlingen vägled av Foucaults tankar om strategier, kunskap och makt; de värden som Ramberg uppmärksammar antas vara strategiska och fungera styrande. Avhandlingen är etnologisk, men är en undersökning ”uppåt”.

Syftet med avhandlingen formuleras förvisso brett som värden som styr arkitekternas bostads- och stadsdelskonstruktioner, men det inskränks på ett olyckligt sätt till just de städer där de fem studerade arkitektävlingarna har ägt rum – olyckligt därför att resultaten har en vidare relevans (extern validitet) än just dessa tävlingar (och inte säger de så mycket om städerna heller). Ramberg förnekar inte heller detta, annat än i syftesformuleringen. Syftet hade kanske låtit sig formuleras bättre om två sidor av problemformuleringen dryftats närmare: Dels valet av fem arkitektävlingar och särskilt deras tidsutsträckning. Vad gör perioden 1989–2003 intressant? Vad betyder det för undersökningen att den sociala bostadspolitik som formerades på 1940-talet kommer till ett abrupt slut med 90-talskrisen, alltså efter 1989 – ett förhållande som inte uppmärksammas i

avhandlingen. Och om resultaten låter sig generaliseras, är det inte bara till andra städer utan också efter 2003? Dels valet att studera just arkitektävlingar som ett slags samtidsprisma där vi kan se kontraktet göras upp om framtidens stad och bostad. Vad är det för sorts kontrakt som görs upp? Och görs det i så fall upp just här?

Avhandlingens första delfråga gäller översättningar – ett begrepp hämtat från Latour. Tävlingsprocessens tre steg: program, tävlingsförslag och juryutlåtande, ger möjlighet att studera två översättningar. I kapitlet härom undersöks såväl översättningar eller förskjutningar under tävlingsprocessen som vad framställningarna eller performanserna betyder för presentation och bedömning. Tävlingsförslagen framställs i ord och bild. De visuella framställningarna kan spänna över allt från ritningar av och skisser över det tänkta rummet till bilder av hur det används. Här opererar också en visuell retorik, inte enbart en skriftlig. Sammantaget ger det en bra grund för att diskutera de värden som ligger bakom olika förslag.

I kapitlet får vi också en utförligare presentation av de studerade tävlingarna. Stad, mångfald och variation efterfrågas överlag, ofta genom kontrastering till Folkhemmets stadsbyggnadsideal. Ladugårdsängen skiljer sig genom att betona också sociala mål i tävlingsprogrammet. I det vinnande förslaget har de senare reducerats, översatts till människors möjligheter att mötas. Täta kvarter och gröna stråk blir samtidigt en vinnande formel. Den går igen i flera förslag, som i det vinnande Stumholmsförslaget Sjögång, en tävling där det dock var viktigt att ta vara på befintliga kulturhistoriska värden. Människorna kommer ur fokus i båda dessa förslag genom presentationer i översiktliga fågelperspektiv – en avgörande performans, menar författaren. Så även i Skeppsvikentävlingen, ett förslag som inte kom att genomföras eftersom det lokalt ansågs privatisera en plats som används av det rörliga friluftslivet. I Mariehäll går de samtida stadsbyggnadsidealerna igen, men nu med en hög exploatering.

Vad är det då som inte vinner juryns behag? Det varierar mellan tävlingarna, men traditionella, förortsliknande förslag gillas inte; ej heller sådant som är främmande för platsen eller leder till för stora ingrepp i befintlig, högt värderad miljö faller juryn på läppen. En översättning, förskjutning, som förvånar är att inte bara det sociala utan också det ändamålsenliga som regel kommer i andra hand i bedömningarna. Men redan juryns syntes av tävlingsprogrammet förändrar utgångspunkterna för bedömningarna. Växlingen mellan representationer i

ord och bild underlättar sådana förskjutningar. Kort sagt överensstämmer inte alltid vinnande förslag med vad som efterfrågats i programmet.

Nu tror jag inte att poängen med Latours översättningsbegrepp ligger i att fånga förskjutningar i en process som är institutionaliserad i ett bestämt antal steg, i arkitektävlingens fall tre, utan mer i hur nätverk expanderar och samtidigt förändrar, förskjuter vad som förmedlar det. Att programmen delvis frångås i tävlingarna är nu inte mindre intressant för det. Som jag läser Ramberg vill han göra ett rättviseproblem av det, och visst verkar det snopet för den som följt programmets intentioner att inte komma i fråga ens för ett hedersnämmande, men är det det? Att hålla sig till programmet är som regel lovvärt i tävlingar av det här slaget, men att det innovativa, det som sticker ut, premieras, är väl samtidigt vad de flesta tävlande förväntar sig? Hade det innovativa låtit sig formuleras i programmet hade det kanske inte behövts någon tävling. Nu ska denna anmärkning emellertid inte skymma det samtidshistoriskt intressanta resultatet att både det sociala och det ändamålsenliga kommer i andra hand i dessa tävlingar.

Rummets sammansättningar studerar Ramberg sedan i två kapitel, ett ägnat de fysiska elementen och relationerna mellan dem, ett ägnat de sociala beståndsdelarna. Dessa kapitel som behandlar innehållet i tävlingarna ger oss sammantaget ett bra svar på frågan om de värden som formar samtidens bostad och stad – bra därför att det demonstrerar såväl vilka grundläggande värden som det handlar om som vad detta ger oss för konstruktioner mer konkret. Innan jag kommer till dessa resultat, låt mig resa några frågor med anledning av dessa två kapitel. En övergripande fråga gäller behandlingen av det fysiska och det sociala i två åtskilda kapitel: på det stora hela fungerar det, men riskerar det inte att reproducera den planeringsillusion som tror sig skapa det sociala livet genom designen av det fysiska rummet, särskilt som dessa storheter tas upp i just den ordningen? En annan övergripande fråga gäller hur man bestämmer vad som ska räknas som ett element och därmed vilka element som låter sig identifieras. Attraktivitet och hållbarhet som tematiseras i tävlingsbidragen, vad är det exempelvis? Enstaka element eller specifika sammansättningar av sådana? Informationstätheten är vidare påtagligt lägre när det kommer till det sociala rummet, vilket författaren noterar, men gör det uppgiften svårare eller enklare? Min misstanke är att det hade underlättat analysen – hursomhelst hade det varit värt en diskussion.

Ett första kapitel om sammansättningar ägnas rummet

och de objekt och relationer som sätter det samman. Numera handlar det om attraktiva stadsdelar, inte om god bostad, som en gång i tiden – en träffande observation. Idag sätts rum samman genom att ta spjörn mot grannskapsplaneringen. Funktionsseparering har blivit tabu, till skillnad från ljusa och gröna rum! Därmed är det inte heller ett äldre kvartersstadsmönster som belönas, utan snarare kombinationen av grönt och ljust med rumslig integration, ett slags kompromiss mellan kvartersstad och modernistisk förort således, också det en anslående observation. Äldre bebyggelseinslag, där de finns och är tilltalande, anses dock värda att ta vara på. *Industrial cool* kan passa numera. Även naturen kan vara värd att ta vara på. Sammantaget pekar det mot värdet av platsens själ, ett begrepp som länkar förnuft och känsla, vetenskap och konst. Platsens själ är något som arkitekten vill ta vara på, även om hennes funktion inte sällan mer är modeskaparens. I tävlingarna ser vi alltså hur nya sammansättningar värdesätts, ofta i kontrast till äldre, modernistiska, planeringsideal. Ljusa lägenheter värderas dock fortfarande högt.

Det andra kapitlet om sammansättningar heter kort och gott Människor. Frågan är vad det är för människor som tecknas i bilderna, och i förlängningen vilket slags styrmentalitet som här ligger förborgad. Observerbart är fragment, inte mer, av det tänkta livet, på något undantag när. Människor framförallt flanerar, cyklar eller sitter på kafé i tävlingsbidragen. I bilderna verkar de närmast inklipta. När brukarna, som det brukar heta, skiljs åt i flera kategorier, blir det främst efter ålder: barn, ungdomar, vuxna och äldre. Som regel är brukarna vit medelklass. Samtidigt är utblickarna viktiga, från lägenheterna, men också ute i området. Sinnena, särskilt visualiseringen, går före den sociala funktionen skulle man kunna säga. De människor projekten är tänkta för blir tydligare än arten av styrmedel.

Till skillnad från i den sociala bostadspolitikens lägenheter, har det numer blivit vanligt med s.k. öppen planlösning: kök och vardagsrum går i ett. Så också i de tävlingar som Ramberg undersökt. Varför har det blivit så? Författaren ger två förklaringsförslag: matlagningen har numera blivit en aktivitet för fler (än husmor för att använda 50-talssvenska), till vilket kommer viljan att öppna lägenheten mot ljuset. Det senare är en sanning med modifikation, utan öppen planlösning skulle mångt nutida kök förvisso bli mörkare, men skälet är att det ofta byggs utan fönster. Bakom den öppna planlösningen skulle därmed ligga mer krassa ekonomiska motiv (minimering av antalet stammar, maximering av

lägenheter per trapplan/hiss liksom av husdjup), även om de inte används för att sälja lägenheterna.

Tävlingsförslagen tillmätts större eller mindre kvalitet. Störst kvalitet vinner. Så vad menas med kvalitet? Ramberg intresserar sig för frågan i ett helt kapitel. Ett första svar på frågan blir: något tidstypiskt. Sedan blir det svårare: kvalitet varierar, men fungerar som en nodalpunkt, eller flytande signifikant, menar han, kring vilken striden stormar. Kapitlets syfte är att skildra detta, inte definiera begreppet kvalitet. Arkitektonisk kvalitet handlar dock om både teknik och estetik, vilket komplicerar frågan. Rambergs sätt att ta sig an frågan förvånar åtminstone mig: han angriper den genom att inventera en rad förståelser av kvalitet i arkitekturen, i stället för att ta sig an materialet mer induktivt. Så får vi ta del av Rönnns indelning i äpplet, vågen och stegen, Sandströms fyra B:n: bruksvärde, bytesvärde, behagsvärde och betydelsevärde, kompletterat med ett femte B, byggandet eller uppförandet. Kombinerar man det materiella rummet med människorna i rummet (den stora sammansättningen) handlar det vidare om relationella rum, också ett sätt att tilldela värde. Sammanfattningsvis finner Ramberg att två av fem B:n är särskilt betydelsefulla i tävlingarna: behagsvärden och bytesvärden – det estetiska och det marknadsekonomiska med andra ord. Tillsammans står de för attraktivitet – en annan av avhandlingens flera bra observationer.

Svaret på kvalitetsfrågan blir tämligen vagt och för oss inte, för att apostrofera Bourdieu, närmare doxans gåta. Kanske beror det på att Ramberg antar att kvalitet inte bara är en nodalpunkt i Laclau & Mouffes mening, utan också en flytande signifikant, alltså något som låter sig artikuleras på mångahanda sätt. Själv tror jag däremot att det vore möjligt att i tävlingarna se hur vissa egenskaper fixeras som kvalitet i en s.k. ekvivalenskedja och därmed få ett mer detaljerat svar på kvalitetsfrågan. Attraktivitetsbestämningen pekar här ut en riktning för analysen.

Avhandlingens kanske viktigaste resultat gäller den värdeomladdning som tävlingarna uttrycker: det gäller att lämna folkhemmets förorter för någonting mer urbant. Resultatet sammanfattar Ramberg kärnfullt i designformeln täta kvarter men med ljus och grönska. Trots den urbana retoriken vänder man inte tillbaka till 1800-talets kvartersstad; snarare skapar man en hybrid av den och folkhemmets bostäder. Resultatet kunde med fördel diskuteras mer. Retoriken i tävlingarna betonar brottet, men analysen frilägger kontinuiteten. Hur den nya sammansättningen ser ut kunde med fördel

ha bestämts mer i detalj än som nu sker. Jämfört med det förkättrade moderna projektets stadsdelar, är det inte främst en bebyggelseförtätning vi ser? Husen blir högre och den med hus exploaterade ytan fördubblas när parkeringen läggs under i stället för mellan husen.

Ett annat, mindre oväntat, men viktigt, resultat av avhandlingen gäller för vem dessa stadsdelar och bostäder är tänkta. Att det handlar om en vit medelklass förvånar inte, kanske inte heller att den förväntas flanera i området eller sitta på kafé och betrakta dem som passerar förbi eller, vill jag gärna tillfoga, vill visa upp sig. Parad med observationen av hur de sociala ambitionerna skjuts åt sidan blir den emellertid intressant. Någon anti-segregationsstrategi präglar inte de premierade tävlingsbidragen.

Avhandlingens sista delfråga gäller urbanitet och behandlas i det avslutande kapitlet. Kapitlet blir till ett slags syntes av avhandlingens tidigare bidrag och låter sig sammanfattas med formeln attraktiva och levande stadsdelar, i dem ligger idealet till framtidens stad. Värdeomladdningen är central här, men slutligen förskjuter Ramberg perspektivet till att det skulle handla om stadsbygget som ingående i upplevelseindustris spektakel. Och varför inte? Det mesta kanske är sig rätt likt, även om det nu förpackas på nya sätt.

Klas Rambergs avhandling innebär ett bitvis pregnant bidrag till frågan om det samtida stadsbyggandets ideal, vilket mina reservationer och frågor till den inte ska dölja. Kanske blir det helt enkelt litet för mycket av det goda, vilket får avhandlingen att spreta en smula, när den i stället hade vunnit på en viss koncentration. Samtidigt är den välskriven och som regel lätt att följa i sin framställning (även om bristen på sidreferenser emellanåt har irriterat opponenter). Därför är den väl värd att läsas när man intresserar sig för den samtida bostadsproduktionens utformning och inriktning.

Mats Franzén, Uppsala

Anna Nilsson: *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850*. Agerings Bokförlag, Höör 2012. 274 s. English summary. ISBN 978-91-86119-14-0.

Lycka måhända utgör ett av de mer svårfångade begrepp och företeelser som mänskligheten strävar efter och gör sig mödan värd att försöka förklara och förstå. Likafullt tycks strävan efter lycka vara seglivad, vilket kan vara

nog så frustrerande då den genom tiderna fyllts med skiftande innehåll och i nyandlighetens och den ständigt närvarande reklamens tid även har kommersialiserats och exploaterats i våra medier. Dock tycks det vara angeläget att även göra akademiska studier av lyckobegreppet, vilket nu har skett genom lundahistorikern Anna Nilssons försorg. Den akademiska avhandling som Nilsson har arbetat fram får nog betraktas som en syskonavhandling till idéhistorikerna Andreas Hellerstedts *Ödets teater. Ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början* (2009) och Kristiina Savins *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (2011), som Nilsson också gör återkommande hänvisningar till. Såväl Hellerstedt som Savin har ägnat sig åt dessa begrepp som främst figurerat i den lärda världen under tidigmodern tid. Nilsson tar epokmässigt i princip vid där dessa båda slutar sina arbeten, och hon fokuserar dessutom på en materialtyp som inte kan relateras till den lärda världen, nämligen skillingtrycket under perioden 1750–1850. Skillingtrycket som genre har litteratur- och musikforskare främst ägnat sig åt men inte historiker, och därmed kan detta ”folkliga” uttrycksmedel brukas för andra vetenskapliga syften och för att besvara en annan typ av frågor, i detta fall hur ordet och begreppet lycka har använts i skillingtryckens visor och berättelser. Det finns anledning, som Nilsson visar, att problematisera huruvida skillingtrycken verkligen gav uttryck för folkliga föreställningar och uppfattningar eller om elitens värderingar snarare gavs en folklig klang och uppblandades med den breda massans. Vi kan inte heller bortse från frågan om censur och huruvida kommersiella aspekter har spelat in för att moderera de uttryck som kom till tals i visorna och berättelserna. Dock visar det sig att genren som sådan kan ge oss en del historiska inblickar i hur uppfattningar om lycka har gestaltat sig.

Avhandlingsförfattaren har gjort en kronologisk indelning i två hälften, perioden 1750–1800 respektive 1800–1850, och det visar sig vara en fruktbar sådan. 1700-talets andra hälft var fortfarande i hög grad präglad av den lutherska etiken och den aristotelisk-skolastiska människosynen. Skillingtrycken visade upp en krass syn på människan som en förtappad varelse fylld av oordnade lustar och begär. Människans liv tycks, enligt visdiktningen, ha handlat om att bekämpa begär till materiella ting och världslig framgång, att hålla den artificiella lyckan stången, för att istället sträva mot evighetens lycksalighet. Det som stod till buds för 1700-talsmänniskan var således dygden, en tillvaro